

KİTÂB-I KÂNÛNÇE'DE GEÇEN ORGAN ADLARI
THE NAMES OF THE ORGANS IN KİTÂB-I KÂNÛNÇE (LAW BOOK)

NİMET KARA KÜTÜKÇÜ

Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Letter
nimetkara@karabuk.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7069-0877

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-61, Ocak-January 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 18.05.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 07.11.2017
Sayfa-*Pages* : 175-190
DOI- : <http://dx.doi.org/>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>
This article was checked by iThenticate.

KİTÂB-I KÂNÛNÇE'DE GEÇEN ORGAN ADLARI
THE NAMES OF THE ORGANS IN KİTÂB-I KÂNÛNÇE (LAW BOOK)

NİMET KARA KÜTÜKÇÜ

Öz

Bir dilin söz varlığındaki sözcükler nitelik veya niceliklerine göre çeşitli şekillerde incelenebilir. Bu incelemeler sonucunda o dilin söz varlığının yeterli veya yetersiz oluşu, ödüncülen sözcükler ve türleri ayrıca bu sözcük türlerinin birbirleriyle karşılaştırıldığındaki kullanım durumları ve sözcüklerin kullanım sıklığı ortaya çıkar. Söz varlığı incelemesi yaparken ilk başvuru sözcük grupları bir dilde “temel sözcükler” olarak adlandırılan insan yaşamında birinci derecede önemli olan, sık kullanılan ve tarihi süreç içinde çok fazla ses ve şekil değişikliğine uğramamış organ, hayvan, yiyecek-içecek, akrabalık ve sayı adları üzerinde durulur. Eski Anadolu Türkçesi döneminde Türk tıp dilinin bugünkü zenginliğe kavuşmasının alt yapısını oluşturan birçok eser kaleme alınmış veya başka dillerden tercüme edilerek benzetme veya aktarma yoluyla dilimize kazandırılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin önemli tıp kitaplarından biri olan ve Bursalı Müftü Mahmud Efendi tarafından 1596’da kaleme alınmış Kitâb-ı Kânünçe de içerdiği tıp terimleri (hayvan, organ, hastalık, bitki, ilaç adları) bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Eserlerdeki organ adları (anatomik ve fizyolojik terimler) hem terim yapma kurallarına uygun oluşturulduğu hem de Türk Tıp dilinin gelişmesine katkı sağladığı için bu çalışmada Kitâb-ı Kânünçe’deki organ adları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kitâb-ı Kânünçe, Eski Anadolu Türkçesi tıp terimleri, Türkçe tıp dili, Türkçe organ adları.

Abstract

The vocabularies of the thesaurus of a language can be analyzed in various ways based on their qualities and quantities. As a result of these analyses, the sufficiency or insufficiency of the thesaurus of a language, the borrowed vocabularies and types, the use of these types of vocabularies when compared with each other and their frequency of use can be found. While making the analysis of the thesaurus, the first applied group of words are the names of organs, animals, foods-drinks, kinship and numbers, which are primarily important in the human life, which are used frequently and which have not undergone sound and morphological changes many times in the historical process. In the Ancient Anatolian Turkish era, many works, constituting the basis of the Turkish medical language today, were written or translated and introduced into our language with similes and borrowing. Kitâb-ı Kânünçe (Law Book), one of the most important medical books of Ancient Anatolian Turkish written by the Mufti of Bursa Mahmud Efendi in 1596, has a very rich content in terms of medical terminology (animal, organ, disease, plant, medicine names). As the names of the organs in the works (anatomical and physiological terminology) were lexicalized in accordance with the rules of terminology derivation and contributed to the development of Turkish medical language, the organ names in Kitâb-ı Kânünçe (Law Book) will be discussed in this study.

Key Words: Kitâb-ı Kânünçe (Law Book), Ancient Anatolian Turkish, medical terminology, Turkish medical language, The names of the organs in Turkish.

Giriş

Tıp ilmi hemen hemen insanlık tarihiyle aynı yaşıdadır. Tarihin en eski mesleklerinden biri olan tıp, binlerce yıldır çeşitli coğrafyalarda ve zamanlarda, birbirinden farklı yollardan gelişerek toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. İnsanoğlu var olduğu günden bu yana hastalıklarla, salgımlarla mücadele etmiş ve bitkilerle ya da hayvansal ürünlerle bu hastalıklara çare aramıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da tıp ilmi ortaya çıkmıştır. Osmanlı öncesi Anadolu'da tıp ilmi Selçuklular himayesindedir. Özellikle Sultan II. Kılıç Arslan ve Sultan Alaeddin Keykubad döneminde Anadolu'ya davet edilen ilim adamları arasında çok sayıda tabip de vardır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde halkın yararlanacağı bir tıp kitabının olmaması sebebiyle o dönemde hekimlik yapmış bazı müellif ve müstensihlerin halkın yararlanması ve onlardan hayır dua almak için (Güven 2009; 110) Türkçe tıp kitapları yazmaları veya çeviriler yapmalarına rağmen 1820 yılında Şanizâde Mehmed Ataulah'ın Türkçe yazdığı Mir'atü'l-Ebdân fî Teşrih-i Azaü'l-İnsan'a kadar 15 ve 18. yüzyıllarda yani Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine gelindiğinde tıp kitapları Arapça yazılmıştır. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış Türkçe tıp kitaplarından bilinen en eski eser, İbni Baytar'ın Kitâb'ü-l câmi' fi'l-edviyet'ü-l Müfreda adlı eserinden Aydınoğlu Umur Bey zamanında, adı bilinmeyen bir kişi tarafından Müfredât-ı İbn-i Baytar adıyla yapılan çeviridir. Anadolu'da Tuhfe-i Mübârizî adlı eseriyle ilk tıp kitabını yazan tabip Hekim Bereket'tir. O dönemin İbn-i Sinâ'sı olarak bilinen Hacı Paşa Celâleddin Hıdır İbn-i Ali de döneminin önemli tabiplerindedir.

Osmanlı tıp alanında da önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde de tıp Anadolu Selçuklu tıbbi ile beraber dönemin kültür merkezleri olan Suriye, Türkistan, İran ve Mısır'dan gelen bilim adamları sayesinde gelişmiştir. Bu dönem eserlerinin en büyük eksikliği bazılarının yazar isimlerinin, bazılarının yazılış tarihlerinin belirtilmemiş olması ve dilinin Arapça olmasıdır.

Üzerinde çalışıma yaptığımız Kânünçe adlı eser ise Bursalı Müftü Mahmud Efendi tarafından 1596'da kaleme alınmış ve Manisa İl Kütüphanesi'nin 45 Hk 1841 nolu arşivinden temin edilmiştir. Her bir varakta 13 satır olan 132 varaklık mensur bir eserdir. Yazarın adı eserin 66a varağında geçmektedir. Eserin ilk 30 varağı harekeli iken diğer kısımlar harekesiz nesih yazı türü ile yazılmıştır. Yazılış tarihi itibarı ile Klasik Osmanlı Türkçesine Giriş dönemine tekabül eden eserin ses ve şekil özellikleri büyük ölçüde Eski Anadolu Türkçesi ile aynıdır.

Bu çalışmada daha önce üzerinde hiçbir bilimsel çalışma yapılmamış olan bu metindeki organ adları çıkarılarak kökenlerine göre sınıflandırılacak ve Türkçe organ adlarının tarihi Türk lehçelerindeki kullanımları ile günümüz Türkiye Türkçesindeki kullanımları verilecektir. Ayrıca eserde geçen alıntı organ adlarının ve köken bakımından birleşik organ adlarının da Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesindeki karşılığının olup olmadığı da karşılaştırma olması bakımından verilecektir. Çalışmada Karahanlı, Çağatay ve Harezmi Türkçesindeki kullanımlar için Suat Ünlü'nün Karanlı Türkçesi Sözlüğü, Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğünden; Kıpçak Türkçesindeki kullanımlar için ise Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı'nın hazırlamış olduğu Kıpçak Türkçesi Sözlüğünden yararlanılmıştır. Kültür ve dil tarihimiz açısından ayrı bir özelliğe ve öneme sahip olan Divan-ı Lugâti't-Türk Karahanlı Türkçesi

içinde değil de ayrı bir şekilde değerlendirildi. Daha sonra organ adının eserde geçtiği cümle, varak ve satır numarası verildi. Bazı terimlerin tarihi Türk lehçelerinde karşılıkları verilememesi o terimlerin o dönemlerde kullanılmadığını değil sadece taranan metinlerde o terimlerin geçmediğini göstermektedir. Eserde geçen “*kanaf*” dışındaki tüm organ adlarının insana mahsus olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda Türk tıp dilinin temelini oluşturan ve günümüzde modern Türk tıbbında da kullanılan terimlerin eserde geçtiğini ve sonraki süreçlerde tıptaki gelişmelere ve ilerlemelere bağlı olarak terimlerin kavram alanının geliştiği-değiştigi söylenebilir.

Kitâb-ı Kânûnçe'de geçen organ adları şunlardır;

1.1. Kitab-ı Kanunçe'deki Türkçe Organ Adları

***ağız**, BTS'de **ağız** (Yüzde, avurtlarla iki çene arasında bulunan, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye yarayan ve besinlerin sindirilmeye başlandığı organ.), DLT'de **ağız** 34/20, KT'de **ağız** 23, ÇT'de **ağız/dehân/dehen/fem/guz** 16, HT'de **ağız/dehen** 30-144, Kıp.T'de **ağız/avız/avuz** 4, KK'de “*dili kalduralar keseler ağzına şeker koyalar ammâ kulağ renci kim ağız içinde olur*” 10a/8/

***alın**, BTS'de **alın** (Yüzün, kaşlarla saçlar arasındaki bölümü.), DLT'de **alın** 52/37, KT'de **alın** 34, ÇT'de **alın** 35, HT'de **alın** 40, Kıp.T'de **alın** 7, KK'de “*gügercin kanun yumurdasıla karşıduralar birini tamarmış kişiniñ alnuna ve burnına dürteler*” 51a/5/

***ayak**, BTS'de **ayak** (Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü.), DLT'de **ayak/adağ** 54/40, KT'de, **adağ/ayak/azak** 7, ÇT'de **adağ/adağ/ayağ/ayak/ayağ/azak/azak** 74, HT'de **adağ/ayağ/ayak** 64, Kıp.T'de **adağ/ayağ/ayak/azak** 17, KK'de “*ammâ kepek tozu haçmeyle kaynadalar vakitlerde ayakların yuyalar*” 1b/10/

***bağır**, BTS'de **bağır** (Bağır, karaciğer.), DLT'de **bağır** 181/155, KT'de **bağır** 89, ÇT'de **bağır/gögüs/kögüs/kögsük/kökrek/köküs/töş** 91, HT'de **bağır/köküs/kögüz/köküs/köküz** 73340, Kıp.T'de **bağır/bağırsak/bavur** 21, KK'de “*sünbül issi kırıdur dimâga kuvvet virür ve bağır yolların açar*” 58a/12/

***bağırsak**, BTS'de **bağırsak** (Sindirim organının mideden anüse kadar olan, ince bağırsak ve kalın bağırsaktan oluşan bölümü.), DLT'de **bağırsuk** 251/220, KT'de **bağırsuk/bağırsuk** 89, ÇT'de **bağırsak/ıcek/içek/rüde** 91-508, HT'de **bağırsuk/içegü** 73-249, Kıp.T'de **bağırsuk/bağırsak/buvarsık** 21, KK'de “*bağırsakdağı yillere fâ'ide ider ve katı olan 'uzuvları yumuşadır*” 110b/5/

***baldır**, BTS'de **baldır** (Bacanın dizden ayak bileğine kadar olan bölümü, incik.), DLT'de -, KT'de **baldır** 94, ÇT'de -, HT'de **yincik/yinçük/yünçük** 687, Kıp.T'de **baldır/baltır/inçük/yinçik/yinçük/yünçük** 23-111, KK'de “*devâl bir 'illetdür kim baldırda olur kök tamarlar yoğun tolaşık olur*” 28b/4/

***parmak**, BTS'de **parmak** (İnsanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, boğumlu, oynak, uzunca organların her biri.), DLT'de **ernek/ernek/erzek** 65/51, KT'de **parmak/ärnäk/ernek** 97, ÇT'de **parmak/ barmağ/ engüşt/ernek/işbi' /parmak** 103, HT'de **parmak** 79, Kıp.T'de **parmak** 24, KK'de “*taş yüzünden işleye ammâ nıkrıs baş barmakda olur sızlar*” 28a/6/, “*göz açılırken bir çöb ya ağac ya parmak ya taş doğınsa pes aña tarfâ dirler*” 5b/10/

***baş**: BTS'de **baş** (İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser.) DLT'de **baş** 510/409, KT'de **baş** 98, ÇT'de **baş/kafā** 105-563, HT'de **baş/kafā** 80-280, Kıp.T'de **baş/kafā** 24-123, KK'de "*ammā eger kulakda karha olsa baş ağırur sancur içinden iriñ ve kanluca su akar*"6b/13/

***başparmak**, BTS'de **başparmak** (El ve ayakta bulunan en kalın parmak, badem parmak.), DLT'de -, ÇT'de **başparmağ** 106, HT'de **başparmak** 80, Kıp.T'de -, KK'de "*taş yüzinden işleye ammā nıkrıs başparmak da olur sızlar*"28a/6/

***bel/bil**, BTS'de **bel** (Göğüsle karın arasındaki bölge, vücudun ortası, bel.), DLT'de **bil** 501/402, KT'de **bél/bil** 110/124, ÇT'de **bél/bel/bil** 119, HT'de **bél/bil** 86, Kıp.T'de **bel/bil** 27, KK'de "*bu otları qaralar bir yufka mişine dürteler beline yapışduralar*"20a/9/, "*dühhü'l-mübārek bu bir yağdur ki bil ağrısına fā'ide ider*"110a/6/

***beniz**, BTS'de **beniz** (Beniz, çehre, yüz.), DLT'de **meñiz** 65/9, KT'de **meñiz** 535, ÇT'de **beniz/bet/biñiz/bit/çehre/çirāy/didār/manzar/mēñiz/meñiz/miniz/rüy/simā/yüz** 122, HT'de **çehre/didār/yüz** 133-148-703, Kıp.T'de **beniz/çehre/didār/meñiz/meniz/meyiz/mağlay/manğlay/manğlayı/menley/yüz** 27-47-61-181-333, KK'de "*beñzi şarur ve dili üstinde berk dutar*"2a/6/

***beyin**, BTS'de **beyin** (Kafatasının içinde beyin zarları ile örtülü, iki yarım küre biçiminde sinir kütlesinden oluşan, duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, ensefal, dimağ.) DLT'de **miñi/mingi** 415/326, KT'de **miñi** 541, ÇT'de **beyin/miye/dimāğ/mağz/meyin/meynen** 129, HT'de **beyni/meynin/mini** 93-391, Kıp.T'de **beyin/beyni/mey/meyin/meyni/miyin/miyni** 29, KK'de "*hamlu balı döğeler dürtüb başına vuralar eger beyne hırdal deñlü hañā doğunursa*"39a/11/

***bilek**, BTS'de **bilek** (Kol ile el arasında bulunan oynak yer.), DLT'de **bilek** 194/166, KT'de **bilek/bilik** 126, ÇT'de **bilek** 144, HT'de **bilek** 97, Kıp.T'de **bilek/bölek** 31, KK'de "*yāhūd muhkem çekeler çatlayavire ammā kol bilek buñ incik şinsa her kankı olsa bir tahta üzerine çekeler*"45b/8/

***boğurtlak**, BTS'de **boğaz** (Soluk borusunun üst kısmında yer alan solunum ve ses organı.), DLT'de **boguz** 183/156, KT'de **boğuz/boğaz/boğuş** 140, ÇT'de **boğurdağ/boğuz/boğaç/boğaz/boğuzlağı/boğuzluğu hulküm/kikirtek/kirtek/ümkü** 160-161, HT'de **boğaz/boğuz/boğuzdağ** 105, Kıp.T'de **boğaz/bogar/boğuz/bovaz** 34, KK'de "*bilgil kim ziyku'n-nefes galiz balğamdur kim boğurtlak içinde olur*"12b/11/

***bögrek**, BTS'de **böbrek** (Kandaki zararlı maddeleri süzüp idrar olarak salan, omurganın sağ ve sol yanında bulunan çift organdan her biri.), DLT'de **bögür** 182/155, KT'de **bögür** 147, ÇT'de **bögrek** 166, HT'de **bıkm** 95, Kıp.T'de **bögrek/böre/bügrek/bügrük** 36, KK'de "*bilgil kim bögrek ağrısınñ sebab burüdetdür*"20a/1/

***bögür**, BTS'de **bögür** (İnsan ve hayvan vücudunun kaburga ile kalça arasındaki bölümü.) DLT'de **bıkm** 201/172, KT'de **bıkm** 123, ÇT'de **bıkm/bögür/kömrek** 133, HT'de **bıkm** 95, Kıp.T'de **bögür/böksmen** 36, KK'de "*bögür sancısın giderür bendükşeler şızısın sürer*"61b/6/

***burın/burun**, BTS'de **burun** (Alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı.), DLT'de **buruñ** 201/172, KT'de **burun** 157, ÇT'de **burun** 175, HT'de **burun** 113, Kıp.T'de **burun** 38, KK'de "*merhem-i mişri diğer bu dañı*

burn içinde olan rençler içündür" 101b/12/, "*faşl şıfat zerür kim burn kanın dutmağičündür*" 113b/7/

***buğ**, BTS'de **but** (Bacanın yukarıya doğru kalın kısmı.), DLT'de **büt** 494/396, KT'de **but** 159, ÇT'de **but/buta/büt/satan/uyluk** 177, HT'de **bud/but** 114, Kıp.T'de **bud/but/buğ** 39, KK'de "*ammā buğ içinde olana otursa dirler topuk üstünde olan kılgamūnī dirler*" 41a/4/

***çük**, BTS'de **çük/sik/kamış/penis/zeker** (Erkeklik organı.), DLT'de **sik** 168/145, KT'de **sik** 687, ÇT'de **çük/sik** 265-988, HT'de **sik/zeker** 523-710, Kıp.T'de **çük/sik/siz/şük-zeker** 54-236-336, KK'de "*bilini ovalar çıkıcağ bu yağıla çükini şıgayalar*" 21a/9/

***dırnağ/dırnuğ**, BTS'de **turnak** (İnsanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka.), DLT'de **turnak** 79/68, KT'de **turnak** 800, ÇT'de **çırnas/turnağ/turnak/tunağ/tuvağ/tuynak/māhūn/toynağ/toynak** 1123, HT'de **dırnağ/kınğak/tunğak/turnak** 148-317, Kıp.T'de **dırnağ/dırnağ/turnak** 61, KK'de "*dırnağ ile dibini berk başalar habbe-i hadra tā kim dibi incele*" 37b/13/, "*çiçegi huşbeyi bildürelüm bilgil kim göyünmiş safrā ile balgamdan olur yigitde ve oğlancuklarda vāki' olur çıkmazdan öñdin etle dırnuğ arasına yayılır*" 33b/3

***dil**, BTS'de **dil** (Dil; tat alma ve konuşma organı.), DLT'de **tıl** 66/52, KT'de **tıl/til** 798/802, ÇT'de **dil/til** 294, HT'de **dil/til** 149, Kıp.T'de **dil/til** 61, KK'de "*bu faşl dil şışdügin ve diş etleri şışdügi beyān idelüm*" 9b/12/

***dilcik**, BTS'de **dilcik/bademcik/küçük dil** (Boğazın iki yanında birer tane bulunan, badem biçimindeki organ.), DLT'de -, KT'de -, ÇT'de -, HT'de -, Kıp.T'de -, KK'de "*üstine büber ekeler dilcik altına dutalar bir zaman*" 11b/1/

***deri/diri**, BTS'de **deri** (İnsan ve hayvan vücudunu kaplayan tüy, kıl veya pulla kaplı tabaka, cilt.), DLT'de **kön/könä/teri** 504/404-47/33, KT'de **teri/täri** 788, ÇT'de **bulgar/cild/deri/kapış/kapuzak/kön/teri/teri/tiri/tirik** 1113, HT'de **kön/teri/teri/tiri** 342-585, Kıp.T'de **deri/kön/teri/tiri** 59-157, KK'de "*şavun issi türdür tiz şijer ve sidük yolını açar çığıdı bahak deriden arıdur*" 56a/12/, "*şan kendüyi arıdup pāk ider ol kesilen dirileri sileler*" 39a/8/

***dirsek**, BTS'de **dirsek** (Kol ile ön kol arasındaki eklem arka yanı.), DLT'de **tirsgek/tirsek** 628/523, KT'de **tirsek** 808, ÇT'de **tirsek** 1136, HT'de **tirsek** 596, Kıp.T'de **çağanak/çırganak/çıkanak/dirsek/tirsek** 45-62, KK'de "*ammā dirsek çıkısa biraz müşkildir*" 45a/1/

***diş**, BTS'de **diş** (Çene kemiklerinin üstüne dizili, ısırıp koparmaya ve çiğnemeye yarayan sert, beyaz organlardan her biri.), DLT'de -, ÇT'de **tiş/dendān** 1136, KT'de **tiş** 808, HT'de **diş/tiş** 150, Kıp.T'de **diş/tiş** 62, KK'de "*şab ideler hācet vakti olıcağ diş üzerine vuralar*" 9b/13/

***diş etleri**, BTS'de **diş eti** (Diş köklerini kaplayan kalın kırmızımtırak et.), DLT'de -, ÇT'de -, KT'de -, HT'de -, Kıp.T'de -, KK'de "*ya'ni diş etleri çürise ve şanasa ammā ilac ekşi nār kabı māsū sumāk şeb sirkeyile kaynadalar*" 10b/4/

***diz**, BTS'de **diz** (Kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer.), DLT'de **tiz** 496/398, KT'de **tiz** 810, ÇT'de **diz/tiz/zānū** 301, HT'de **diz/tiz** 150, Kıp.T'de **diz/tiz/tizgi** 63, KK'de "*ammā diz çıkısa ammā ayağı iñemez ve dirşürimez*" 45a/12/

***dudağ**, BTS’de **dudak** (Ağzın, dişleri örten ve dışarıya doğru az veya çok kıvrılan üst ve alt kenarlarından her biri.), DLT’de **irin** 51/36, KT’de **érin** 239, ÇT’de **dudağ/dudağ/érin/irin/leb/im** 306, HT’de **dudağ/irin/todağ/tudağ/tutağ** 152-264, Kıp.T’de **duğağ/duğağ/érin/irin/todağ/totalđ/tudağ/tutağ/tutağ** 65-113, KK’de “*imerhem-i kâfûr yiđe dudağ yarulduğına ve mağ‘ad yarulduğına ve bevâsire ki cerağâtda ola ve ol göyündürdüğine nâfi‘dür*” 105a/10/

***el**, BTS’de **el** (Kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü.), DLT’de **elig** 32/19, KT’de **âlig/elig** 226, ÇT’de **él/el/élig/elig/élik/il/ilig** 230, **él/el/elig/elik/il/ilig** 168, Kıp.T.’de **el/il** 71, KK’de “*illet muğkem oldısa kan almayalar ve elin şamarından alalar*” 1b/5/

***emcek**, BTS’de **bicik/emcek/emcik/göğüs/meme** (Yavrularını emzirmek için, memelilerin göğsünde türlü biçim ve sayıda bulunan, meme başı denilen çıkıntılı olan organ.), DLT’de **emig** 49/34, KT’de **emik** 232, ÇT’de **emcek/emçek/imçeg/imçek** 334, HT’de **emcek/emçek/emük/imcek** 170, Kıp.T’de **emçek/imçek**, KK’de “*bu faşılđa emcek ‘illetin bildirelüm*” 42a/5/

***eñ**, BTS’de **eñ/eklem** (Vücut kemiklerinin uç uca veya kenar kenara gelip birleştiiği yer, mafsals.), DLT’de **ogrug/owrug** 71/58, KT’de **oğruğ/owruğ** 568, ÇT’de, HT’de **bağış/boguş/boguş** 73, Kıp.T’de **boğum/bogum/bovum/bovun** 34, KK’de “*dögülmüş eñlerde olan balğamları arıdur*” 88a/2/

***gögüs/gögüz**, BTS’de **gögüs** (Vücudun ön tarafı, sırt karşıtı.), DLT’de **kögüz** 184/157, KT’de **kögüz/ köküş/köküz/könül** 459, ÇT’de **kögüz/köküz/köküs** 459, HT’de **kögüs/kögüz/köküs/köküz** 340, Kıp.T’de **bağır/bögür/bökşmen** 21-36, KK’de “*bādām issidür türdür südi göğüs ağrısına ve katı öksürüğe fâ ‘idesi vardur*” 49b/4/, “*göz nürına kuvvet ider göğüzi yumuşadur*” 54b/2/

***gönül**, BTS’de **gönül/kalp/yürek** (Kalp, gönül.), DLT’de **könül/yürek** 63/49-33/193, KT’de **könül/yürek/yüräk** 474, ÇT’de **könül/dil/gökle/çalb/kökü/ öz/uz/yürek** 474-883, HT’de **dil/könül/könkül/yürek** 149-343-702, Kıp.T’de **çalb/könül/kömül/yürek** 121-158-333, KK’de “*sekizinci faşılđa ğayıyı ya ‘ni gönül dönmeği bildirelüm*” 14a/13/

***gövde**, BTS’de **gövde** (İnsan bedeninde baş, kol ve bacaklar dışında kalan bölümü.), DLT’de **ten** 419/329, KT’de **ten/ten/tän** 779, ÇT’de **ten** 1108, HT’de **beden/ten/tin** 84-582, Kıp.T’de **gövde/kevde/kövde/ten** 87-269, KK’de “*dā‘ü’l-ıhayye bahak baraş gerüb gövde çıkun çıkun olmak*” 31b/10/

***göz kapağı/kaşak**, BTS’de **göz kapağı** (Göz yuvarlarının önünde bulunan, birbirine yaklaşarak gözü örten, kenarlarında kirpikler bulunan koruyucu organ.), DLT’de **kapak** 192/164, KT’de **kaşak** 355, ÇT’de **kaşak/kaşak/kaşak** 577, HT’de **kaşak** 286, Kıp.T’de **kaşak** 126, KK’de “*bilgi kim meşrâ ısırguya dirler yüz göz kapağı şişer evvel kîfâl şamarından kan alalar*” 9b/6/, “*kııl biten gözün ‘ilâc bildirelüm ammâ sebebi dimâğdan ğalîz meded kaşaga ve gülmekden olur*” 7a/13/

***icegü**, BTS’de **icegü** (İç organlar.), DLT’de **icegü/öz** 81/69-35/22, KT’de **icegü/öz** 310/627, ÇT’de **öz/uz** 882, HT’de **icegü** 249, Kıp.T’de **icegi/icegü** 105, KK’de “*boğaza süllük yapışsa yiyecek düşer icegüde kırılır kırır ve şomağuyı yiyecek sişer*” 53a/5/

***incik/incük**, BTS’de **incik/kaval kemiği/baldır kemiği** (Diz kapağı ile ayak bileği arasında kalan kemik.), DLT’de -, KT’de -, ÇT’de -, HT’de **yincik/yinçük/yünçük** 687,

Kıp.T'de **inçük/yinçik/yinçük/yünçük** 111, KK'de “*yâhûd muhkem çekeler çatlayavire ammâ kol bilek buñ incik şınsa her çankı olsa bir tahta üzerine çekeler*”45b/8/, “*kaz yağı ve şığır incüginün iligi beş dirhem ve isfîdâc yigirmi dirhem bu mecmû'ın karışduralar*” 106/1/

***kalın bağırsak**, BTS'de (Sindirim borusunun ince bağırsaktan anüse kadar ortalama 1,5 metre uzunluğundaki bölümü.) DLT'de -, KT'de -, ÇT'de -, HT'de -, KK'de “*bilgi kim kulunc ya galîz yilden ya galîz balgamdan kalın bağırsakun içinde olur*”17b/1

***kanat**, BTS'de **kanat** (Kanat, uçma organı.), DLT'de **kanat** 180/153, KT'de **kanat** 354, ÇT'de **kanat/cunâk/perr/ricl/bâl** 574, HT'de **kanat** 285, Kıp. T'de **hanat/kanat** 125, KK'de “*ol kim safrânun taşında olur kelebek kanadına benzer*”21b/13/

***karın/karun**, BTS'de **karın** (İnsan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi.), DLT'de **karın** 27/12, KT'de **karın** 363, ÇT'de **karın/karun/göbek** 586, HT'de **karın/kursak** 291-355, Kıp.T'de **göbek/köbek/karın** 87-128, KK'de “*iştihâsı olmaz ta'âm yiyecek karın şışer katırak yürüyicek şolur*”

kasuk, BTS'de **kasık** (Vücudun karın ile uyluk arasındaki bölümü.) DLT'de -, KT'de -, ÇT'de -, HT'de **kasık** 293, Kıp.T'de **kasıg/kasık/kasuk** 130, KK'de “*katı kabzdan kasuk içindeki ol cild yarılır*”25a/10/,

***kavuk**, BTS'de **kavuk/ idrar kesesi/ idrar torbası/mesane/sidik kavuğu/sidik torbası** (Vücuttan dışarıya atılacak olan idrarın toplandığı bölüm.), DLT'de **kavuk/kawuk** 192/165, KT'de **kavuk/kawuk** 378, ÇT'de -, HT'de **kavuk** 298, Kıp.T'de **karuk/kavug/kavuk/kursak** 132-164, KK'de “*sumâk şuyıla kavuk safrâ ağrısına bādincân şuyıla ammâ ma'cün-ı nüşdâr*”61a/4/

***kemik/kemük**, BTS'de **kemik** (İnsanın ve omurgalı hayvanların çatısını oluşturan türlü biçimdeki sert organların genel adı.) DLT'de **sünük** 99/91, KT'de **sünük/süneşek** 710, ÇT'de **bertik/gemük/kömük/oma/omaca/sümük/sünük/üstühân/yasun** 390, HT'de **süneşek/sünük** 540, Kıp.T'de **omaca/omrav/süneşek/sönük/sövek/sügük/sümük/sünük/süveg/süvek/süvük** 205-245, KK'de “*yumurda ile karışdurasun yağu idesün ve sinan kemiklere vurasun 'âdetce bağlayasun*” 87b/8/, “*kemükde hañâ varsa arıdalar görünür yirdeyse eger kemük görünmezse merhemle isti'mâl ideler*”42a/3/

***kıl**, BTS'de (Bazı hayvanların derisinde, insan vücudunun belli yerlerinde çıkan, üst deri ürünü olan ipliksi uzantı.), DLT'de **kıl** 169/146, KT'de **kıl** 414, ÇT'de **kıl** 620, HT'de **kıl** 315, Kıp.T'de **kıl** 143, KK'de “*altıncı faşılta kıl biten gözün 'ilâc bildürelüm*”7a/12/

***kici parmak**, BTS'de **küçük parmak/serçe parmak** (Küçük parmak.), DLT'de **çıçalak** 244/213, KK'de **çıçalak** 181, ÇT'de **kiçik barmak/çıçlak/çınçanak/hımsır** 632-242, HT'de **çıçala/çıçlak** 135, Kıp.T'de **çalaş barmak/çıçlak/çılak barmak** 45-49, KK'de “*ol şağ elnün kici barmagun üstinde üseylem tamarından çan alalar*”12b/4/

***kirpük**, BTS'de (Göz kapağının kenarındaki kıllar veya bu kıllardan her biri.), DLT'de **kirpik** 240/209, KT'de **kirpik** 434, ÇT'de **çök/kirpig/kirpik/kirpük/müj/müje** 638, HT'de **kirpük** 329, Kıp.T'de **kerpik/kirbik/kirbük/kirfik/kirpik/kürbüc** 140, KK'de “*menfa'at zürürdur kim kirpügi bitürür*” 114a/13/

***kol**, BTS'de (İnsan vücudunda omuz başından parmak uçlarına kadar uzanan bölüm.), DLT'de **köl/kol** 180/154, KT'de **kol** 441, ÇT'de **gol/çarağ/çarı/çaru/kol** 643, HT'de **kol** 332, Kıp.T'de **çarı/kol** 128-152, KK'de "*ammā köbiricek sünse kol aşığa düşer kemük suzlanır*"44a/4/

***koltuk**, BTS'de **koltuk** (Omuz başının altında, kolun gövde ile birleştiği yer.), DLT'de **koltuk** 239/207, KT'de **koltuk/koltuk** 443, ÇT'de **koltuğ/koltuk** 645, HT'de **koltuk** 333, Kıp.T'de **kolduğ/koltuk/koltuk** 152, KK'de "*bilgil buçu ve koltuk ve kulak ardından olur*"34a/7/

***kulak**, BTS'de **kulak** (aşın her iki yanında bulunan işitme organı.), DLT'de **kulak/kulgak/kulkak/kulxak** 76/64-192/165, KT'de **kulak/kulgak** 493, ÇT'de **gulağ/güş/kulağ/sap/sāmi'a/sem'** 606, HT'de **kulak/kulak** 352, Kıp.T'de **kulak/kulak/sem'** 162-231, KK'de "*kulak içi gürlüdür ammā bu edviyyeyile 'ilāc ideler*"8a/5/

***meme**, BTS'de **meme/bicik/emcek/emcik** (yavrularını emzirmek için, memelilerin göğsünde türlü biçim ve sayıda bulunan, meme başı denilen çıkıntuları olan organ.), DLT'de **emig/kögüz** 49/34-184/157, KT'de **ämçäk/emik/kögüz/köküs/köküz** 230, ÇT'de **emcek/émçek/imçeğ/imçek** 334, HT'de **emcek/emçek/emük/imcek** 170, Kıp.T'de **emçek/imçek**, KK'de "*her meme başına ıgneyle kızıl ibrişüm geçüreler çekeler*"39a/2/

***omuz**, BTS'de **omuz** (Boynun iki yanında, kolların gövdeye bağlandığı bölüm.), DLT'de **egin/öşün** 51/37-51/36, KT'de **egin** 215, ÇT'de **alasa/çigin/çilçik/dal/dalda/dalu/ëgin/egin/igin/sağrı/yağır/yağırım** 325, HT'de **ëgin/egin/igin/ikin** 165, Kıp.T'de **çigin/şigin/egin/eyin/igin/iyin/omuz/yigin/yin** 51-205-70, KK'de "*hareket etmeye beş gün on ammā omuz çıksa eli aşığa düşer*" 44a/11/

***oyluk**, BTS'de **oyluk/uyluk** (Kalçadan dize kadar olan bacak kısmı.), DLT'de **uğluk** 62/48, KT'de **oğluk** 566, ÇT'de **oyluk** 869, HT'de **oyluk** 453, Kıp.T'de **uyluk** 296, KK'de "*bir kişi üzerine otura kim direnmeye bir ayağın oyluğına başa iki elile incigün duta*"45b/4/

***ökçe**, BTS'de **ökçe** (Topuğun arka bölümü.), DLT'de -, KT'de **ökçe/ökçä** 606, ÇT'de **ökçe** 872, HT'de **ökçe** 457, Kıp.T'de **ökçe/ökçe/ökşem** 209, KK'de "*keçinün iç yağın ki tuzsuz ola ve ol ökçe yaruğı üstüne erideler*"102a/11/

***öyken/öykün**, BTS'de **akciğer/öyken** (Göğüs kafesinin büyük bir bölümünü içten kaplayan, kanı temizleyen, sağlı sollu iki parçadan oluşan solunum organı.), DLT'de **öpke** 76/64, KT'de **öpke** 614, ÇT'de **ciger** 207, HT'de **öpke/öwke** 461, Kıp.T'de **ciger/cigār/öpke/öpkü/öyke/öyken** 43-211, KK'de "*bilgil kim sill öyken içinde olur*" 12a/9/, "*kuvvētün arturur göğüze öyküne fā 'ide ider ve hayz açar*"48b/7/

***saç**, BTS'de **saç** (Baş derisini kaplayan kıllar.), DLT'de **saç** 9/5, KT'de **saç** 644, ÇT'de **saç** 933, HT'de **saç** 490, Kıp.T'de **saç/saç/saş** 221, KK'de "*çevre yanında saçı varsa şınduyla gidereler*"39b/5/

***sakal**, BTS'de **sakal** (Yetişkin erkeklerde yanak ve alt çenede çıkan kılların tümü.), DLT'de **sakal** 53/39, KT'de **sakal** 649, ÇT'de **sakal** 941, HT'de **sakal** 496, Kıp.T'de **sakal/sakal** 223, KK'de "*dā 'ü's-sa'leb sac sakal dökülmekdür*"29b/1/

***sinir**, BTS'de **sinir** (Kas kirişi ve zarı.), DLT'de **sinir** 603/494, KT'de **sinir** 689, ÇT'de **sinir** 991, HT'de **sinir** 524, Kıp.T'de **sinir** 237, KK'de "*ammā sinir bozula cerāhatdan defne yaprağın yarpuz güyāğü ot şaman ören yavşan merzengüş rāziyāne dib kerefüs dib haţmı yaprağı şalgam kepek toz bunları sücile kaynadalar*"46a/2/

***sünük**, BTS'de **kemik** (İnsanın ve omurgalı hayvanların çatisını oluşturan türlü biçimdeki sert organların genel adı.) DLT'de **sünük** 99/91, KT'de **sünük/süneç** 710, ÇT'de **bertik/gemük/kömük/oma/omaca/sümük/sünük/üstühân/yasun** 390, HT'de **süneç/sünük** 540, Kıp.T'de **omaca/omrav/süneç/sönük/sövek/sügük/sümük/sünük/süveg/süvek/süvük** 205-245, KK'de "sünügün çıkmak sebab ya düşmekden ya vurmağdan olur" 43b/10/

***şakak**, BTS'de **şakak**. (Göz, alın ve yanak arasında, elmacık kemiğinin üstünde bulunan çukurumsu bölge.) DLT'de **şakak** 144/125, KT'de **şakak** 648, ÇT'de **şakağ/şakak** 941, HT'de **şakak** 496, Kıp. T'de **şakak** 223, KK'de "şakağların bile duta berk bağlayalar" 22a/10/

***talak**, BTS'de **dalak** (Midenin arkasında, diyaframın altında, sol böbreğin üstünde, yassı, uzunca, akyuvar üreten ve yıpranmış alyuvarları toplayan, damarlı, gevşek bir dokudan oluşmuş organ.) DLT'de **solak/talak** 207/178, KT'de **sulak/talak** 703-727, ÇT'de **talak** 1069, HT'de -, Kıp.T'de **talak/talak** 259, KK'de "on tokuzuncı faşılta **talak** rencin bildürelüm" 19a/5/

***tamar**, BTS'de **damar** (Canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvıların dolaştığı kanal.) DLT'de **tamar/tamur/tamır** 729-730-732, KT'de **tamur** 732, ÇT'de 'aşab/damar/örk/reg tamar/tamur 1074, HT'de **tamar/tamur/tamur** 563, Kıp.T'de **damar/tamar/tamar/tamır/tamur** 55, KK'de "tamar kesilürse tağlacuğula tağlayalar" 39a/4/

***topuk**, BTS'de **topuk** (Ayağın yuvarlakça olan alt bölümü.) DLT'de -, KT'de **topuk** 819, ÇT'de **topuk/topuk/topak** 1148, HT'de **topuğ/topuk** 601, Kıp.T'de **topuk/dobuk/dopuk/tapek/tobuk** 281, KK'de "ammâ bu içinde olana otursa dirler **topuk** üstünde olan kılğamûni dirler" 41a/5/

***tulun**, BTS'de DLT'de **tulun/tuluñ** 202/173-606/498, KT'de **tulun/tuluñ** 828, ÇT'de **şakak** 941, HT'de **tulun/tuluñ** 605, Kıp. T'de **tulun** 283, KK'de "ammâ ağzı yumulmaz ve silemez şalyarı akar ammâ gül yağıla **tuluñlarını** yağlayalar" 44b/9/

***yüz**, BTS'de **beniz/çehre/surat/yüz** (Başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, sima, çehre, surat.) DLT'de **yüz** 35/22, KT'de **yüz** 1036, ÇT'de **beniz/bet/biñiz/bit/çehre/çirây/didâr/manzar/meniz/meniz/miniz/rüy/simâ/yüz** 122, HT'de **çehre/didâr/yüz** 133-148-703, Kıp.T'de **beniz/çehre/didâr/meniz/meniz/meyiz/mağlay/manğlay/manğlayı/menley/yüz** 27-47-61-181-333, KK'de "bilgil kim meşrâ ısırguya dirler **yüz** göz kapağı şşer" 9b/6/

1.2. Kitab-ı Kanunçe'deki Arapça Organ Adları

***beden**, BTS'de **gövde** (İnsan bedeninde baş, kol ve bacaklar dışında kalan bölüm.) DLT'de **ten** 419/329, KT'de **ten/ten/tân** 779, ÇT'de **ten** 1108, HT'de **beden/ten/tin** 84-582, Kıp.T'de **gövde/kevde/kövde/ten** 87-269, KK'de "andan şonra beden kızdurur taşalandurur başı ağrılanur" 47b/5/

***cild**, BTS'de **cilt** (Ten), DLT'de **kön/könâ/teri** 504/404-47/33, KT'de **teri/târi** 788, ÇT'de **bulğar/cild/deri/kaşış/kaşuzak/kön/teri/teri/tiri/tirik** 1113, HT'de **kön/teri/teri/tiri** 342-585, Kıp.T'de **cild/deri/kön/teri/tiri** 43-59-157, KK'de "katı kabzdan kasuğ içindeki ol **cild** yararılır" 25a/10/

***dimâğ** BTS'de **beyin** (Kafatasının içinde beyin zarlari ile örtülü, iki yarım küre biçiminde sinir kütesinden oluşan, duyum ve bilinç merkezlerinin bulunduğu organ, ensefal.) DLT'de **miñi/mingi** 415/326, KT'de **miñi** 541, ÇT'de **beyin/miye/dimâğ/mağz/meyin/meynen** 129, HT'de **beyni** 93, Kıp.T'de **beyin/beyni/dimağ/mey/meyin/meyni/miyin/miyni** 29-62, KK'de "*bu ğargara başdan nezleyi çeker dimâğ arıdur*"80b/5/

***ferc**, BTS'de **am/dişilik organı/vajina** (Kadın cinsel organı, vulva.), DLT'de **am/tılak** 31/17-168/145, KT'de -, ÇT'de **am/ferc** 38-362, HT'de **ferc** 190, Kıp.T'de **am/ferc** 8-82, KK'de "*bu şiyâf 'avrat fercin tar ider*"86b/9/

***kafâ**, BTS'de **kafa** (İnsan başı, ser.) DLT'de **baş** 510/409, KT'de **baş** 98, ÇT'de **baş/kafâ** 105-563, HT'de **baş/kafâ** 80-280, Kıp.T'de **baş/kafâ** 24-123, KK'de "*doğunsa demlese bilesün kim kafâ ovunmışdur bir ağac vuralar*"39b/12/

***lihâd**, BTS'de **dilcik/bademcik/küçük dil** (Boğazın iki yanında birer tane bulunan, badem biçimindeki organ.), DLT'de -, KT'de -, ÇT'de -, HT'de -, Kıp.T'de -, KK'de "*el-fâşıl lihâd ya 'ni dilcik itmekdür dimâğun maddedür*"11a/7/

***maşal**, BTS'de **en/eklem** (Vücut kemiklerinin uç uca veya kenar kenara gelip birleştiği yer.), DLT'de **ogrug/owrug** 71/58, KT'de **ogrug/owrug** 568/595, ÇT'de -, Kıp.T'de **boğum/boğum/bovum/bovun** 34, KK'de "*maşallarda olan şızılara fâ 'ide ider ve bundan ğayrı nice dahı haşşaları vardır*"109b/7/

***mağ' ad**, BTS'de **makat/göt/kıç** (Oturak yeri, anüs.), DLT'de **köt** 161/140, KT'de **köt** 485, ÇT'de **dübür/göt/köt/kıç** 660, HT'de **köt** 348, Kıp.T'de **kıç/kit/köt/kötçek** 142-160, KK'de "*nev' bu nutül mağ' ad ağrısına ve şişene müfiddür*"80a/9/

***mâkul 'ayney**, (Vücutta bulunan bir damar.), KK'de "*evvel emirde yâfuk tamarından kan alalar ya mâkül 'ayneyde ya kifâlde üç gündün şonra bunı ideler*"5b/1/

***meşâne**, BTS'de **kavuk/ idrar kesesi/ idrar torbası/mesane/sidik kavuğu/sidik torbası** (Vücuttan dışarıya atılacak olan idrarın toplandığı bölüm.), DLT'de **kavuk/kawuk** 192/165, KT'de **kavuk/kawuk**, ÇT'de -, HT'de **kavuk** 298, Kıp.T'de **karuk/kavug/kavuk/kursak** 132-164, KK'de "*keten tohum lu 'âbila karşıdurub meşâne ağrısına giderür*"50b/3/

***mi' de**, BTS'de **karın/kursak/mide** (Omurgalılarda, sindirim sisteminin, yemek borusu ile onikiparmak bağırsağı arasında besinlerin sindirime hazır duruma getirildiği omurgasız hayvanlarda sindirim kanalının bu bölgeye karşılık olan parçası.), DLT'de **karın/kurugsak** 27/12-13/7, KT'de **karın** 363, ÇT'de **karın/karın/göbek** 586, HT'de **karın/kursak** 291-355, Kıp.T'de **göbek/köbek/karın/kursak/kursak** 87-128-164, KK'de "*mi' de kadarı yufka meşine dürteler mi' de üzerine vuralar*"14a/10/

***rahim**, BTS'de **rahim/karın/meşime/uterus** (Memelilerde dölün ana karınıdayken içinde bulunduğu organ, ana rahmi, rahim, karın, meşime, uterus.), DLT'de **ogulcuk** 87/77, KT'de **ogulça/ogulçak/ogulcu/ogulcuç** 569, ÇT'de **rahm/rahim** 907, HT'de **rahim/rahm** 476, Kıp.T'de -, KK'de "*bilgil kim 'avrat oğlan eylemese sebeb zehdânda burüdet rahimde rutübet cem' olmağdan olur*"26a/10/

***şâfin**, (İç aşık kemiğinden topuğa kadar giden büyük damar.), KK'de "*dizi altında kan almak gerek ya şâfinden*"28a/4/

***şurat** BTS'de **çehre/surat/yüz** (Başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, sima, çehre, surat.), DLT'de **yüz** 35/22, KT'de **yüz** 1036, ÇT'de

beñiz/bet/biñiz/bit/çehre/çirây/dîdâr/manzar/mêniz/meñiz/miñiz/rüy/simâ/yüz 122, HT'de **çehre/dîdâr/yüz** 133-148-703, Kıp.T'de

beñiz/çehre/dîdâr/meñiz/meniz/meyiz/mağlay/manğlay/manğlayı/meñley/yüz 27-47-61-181-333, KK'de “*merzengüş kaynadalar süzeler şuratum ve başın ısıcak yuyalar*”29b/6/

***şerâ'în/şerâyin/şiryân:** (Ar.) Atardamarlar. “*bıçak zahmında şerâ'în kesilse kan durmasa hûbinduralar*”39b/11/, “*şarâb-ı tuffâh yüregi kuvvetlendirür dimâga yardım ider ve şerâyin kanına yardım ider*”66b/6/, “*zerür kim şiryân kanun dutar ve qalan tamarlaruñ dañı kanun dutar*”116b/5/

* **veddâceyn,** (Boyun damarları.) KK'de “*dâ'ü'l-hayye yılan derisi gibi yüz kavlar evvel iki veddâceyn acalar*”29b/2/

***zehdân** BTS'de **rahim/karın/meşime/uterus** (Memelilerde dölün ana karnındayken içinde bulunduğu organ, ana rahmi, rahim, karın, meşime, uterus.), DLT'de **ogulcuk** 87/77, KT'de **oğulça/oğulçak/oğulcu/oğulçuk** 569, ÇT'de **rahm/rahim** 907, HT'de **rahim/rahm** 476, Kıp.T'de-, KK'de “*bilgil kim 'avrat oğlan eylemese sebeb zehdânda burüdet rahimde rutübet cem' olmağdan olur*”26a/10/

***zeker,** BTS'de **çük/sik/kamış/penis/zeker** (Erkeklik organı.), DLT'de **sik** 168/145, KT'de **sik** 687, ÇT'de **çük/sik** 265-988, HT'de **sik/zeker** 523-710, Kıp.T'de **çük/sik/siz/şük/zeker** 54-236-336, KK'de “*hâyanuñ marazların bildürelüm bilgil kim zeker şişerse issi olsa bâselikden kan almak gerek*”24a/3/

1.3.Kitab-ı Kanunçedeki Farsça Organ Adları

***bazu,** BTS'de **pazı** (Kolon omuz ile dirsek arasındaki kısmı.), DLT'de **baka** 545/445, KT'de -, ÇT'de **bâzû** 111, HT'de -, Kıp.T'de **bâzi/bâzû** 26, KK'de “*çuvvetlü kişiyse kifâlde kan alalar bazuların berk bağlayalar*”9b/1/

***bendükşe** BTS'de **eñ/eklem** (Vücut kemiklerinin uç uca veya kenar kenara gelip birleştiği yer, mafsals.), DLT'de **ogrug/owrug** 71/58, KT'de **ogruğ/owruğ** 568/595, ÇT'de -, HT'de **bağış/bogış/boguş** 73, Kıp.T'de **boğum/boğum/bovum/bovun** 34, KK'de “*gögüze öyküne yarar bendükşeleri yumuşadur erlik şuyun arturur*”49b/3/

***endâm,** BTS'de **endam** (Ten, vücut, beden, organ.), DLT'de -, KT'de **ândâm/endam** 235, ÇT'de **endâm** 337, HT'de **endâm** 173, Kıp. T'de **endâm** 73, KK'de “*balğam sevdâ varısa tañlîl ider endâm berk ider yılleri sürer*” 59b/6/

1.4. Yunanca Organ Adları

***kifâl,** (Sağ kolda bulunan baş damar.) KK'de “*evvel emirde yâfuğ tamarından kan alalar ya mâkûl 'ayneyde ya kifâlde üç günden şonra bunı ideler*” 5b/1/

1.5. Arapça-Türkçe Organ Adları

***ekhâl/ekhâl tamarı,** (Ortadamar, kolun iç tarafındaki ana damar.), KK'de “*tîzcek kifâlden ya ekhâlden kan alalar*”3a/13/, “*ekhâl tamarından kan alalar tamâm çıkıcağ koyalar*”33b/4/

***habbü'z-zerrâ' tamarı,** (Başparmak üzerinde bulunan bir damar.), KK'de “*ishâl itdürel şonra öñ üstünde habbü'z-zerrâ' tamarından kan alalar*” 32b/2/

***mâk'ul-'ayneyn tamarları,** (Göz damarları.), KK'de “*kan talsa mâk'ul-'ayneyn tamarları tolar andan dökilür eger şayrunuñ olursa göresin*”9a/9/

***şâfin tamarı**, (İç aşık kemiğinden topuğa kadar giden büyük damar.), KK'de “za‘îf degülse **şâfin tamarından** kan alalar”27b/13/

***üseylem tamarı**, (Atardamarın bölümü.) KK'de “kici barmağın üstinde **üseylem tamarından** kan alalar”12b/4/

***veddâceyn tamarı**, (Boyun damarları.) KK'de “on günden sonra **veddâceyn tamarından** açalar maḥbūḥ eḫīmūn vireler”32a/3/

***yafûk tamarı**, (Başta bulunan damarlar), KK'de “remed bir ‘illetdür kim başdan iner gözi kılla ḫoldurur sancur ve kapağı şışer başını yukarı kaldırmağa sevmez evvel emirde **yafûk tamarından** kan alalar”5b/1/

1.6.Farsça-Türkçe Organ Adları

***murdar ilik**, (Omurilik) KK'de “**murdar ilik** ekşi hamur za‘ferân dögeler birbirine katarlar beş altı gün vuralar”22a/6/

1.7. Yunanca-Türkçe Organ Adları

***kîfâl tamarı**, (Sağ kolda bulunan baş damar.), KK'de “bu ‘illet evvelinde **kîfâl tamarından** kan alalar”1b/4/

***bâselik/bâselik tamarı**, (Şah damarı.), KK'de “evvel emirde **bâselikden** kan alalar”20a/3/, “**bâselik tamarından** kan alalar”12a/12/

Kısaltmalar

BTS: Büyük Türkçe Sözlük

DLT: Divân-ı Luğâti't-Türk

KT: Karahanlı Türkçesi

ÇT: Çağatay Türkçesi

HT: Harezmi Türkçesi

KT: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü

KK: Kitâb-ı Kânünçe

Sonuç

Dönemin diğer metinlerine kıyasla tıp metinlerinde daha fazla alıntı sözcüğün olması tıp metinlerinin uzmanlık alanı eseri olmaları ve tıp/cerrahi ilminin terimlerinin kaynağı olan Arapça, Farsça ve Yunancadan tercüme yoluyla Eski Anadolu Türkçesi dönemi söz varlığına girdiğini göstermektedir. Bu durum eserde özellikle Arapça ve Yunancadan alıntılanan damar isimlerinde görülmektedir. Eserde geçen organ adlarında Türkçe kullanım oranı %67'dir ve bu oran diğer dillerden alıntılanan adlara göre oldukça yüksektir. Ana organ adlarında yer yer alıntı adlar kullanılmış olsa da Türkçe kullanım ağırlıkta iken ana organ adları dışındaki organ adlarında benzetmeye dayalı türetme, anlam aktarması ve alıntılama dikkat çeker. Metinde geçen 95 organ adının 63'ü Türkçe iken 7'si Arapça+Türkçe, 1'i Farsça+Türkçe, 2'si Yunanca+Türkçedir. Kalan organ adlarının 19'u Arapça'dan, 2'si Farsça'dan, 1'i Yunanca'dan ödünçlenmiştir.

Bir metinde bir kavramın birden fazla sözcükle karşılanması o dilin eskiliğini ve sözcük dağarcığının genişliğini gösterir. Eserde geçen eş anlamlı kelimelerin bir kısmı Türkçe ve yabancı kelimelerin bir arada kullanılması sonucunda ortaya çıkarken “*baş-kafa, bejiz-yüz-şurat, beyin-dimağ, çük-zeker, eñ-bendükşe-mafsal, beden-gövde-endām, kavuq-mesāne, rahim-zehdān*” gibi, bir kısmı da aynı kavramı karşılayan Türkçe kelimelerden oluşmaktadır: *baldır-incik, emcek-meme, deri-ten, kemik-sünjük* gibi.

Sonuç olarak Eski Türkçeden başlayarak Karahanlı, Kıpçak, Çağatay, Harezmi Türkçesi döneminde kullanılan organ adlarının hemen hepsinin hem Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde hem de günümüz ölçünlü dilinde ve günümüz Tıp dilinde kullanıldığı fakat daha sonraki dönemlerde müstensih veya müelliflerin aktarma suretiyle dile kazandırdığı bazı terimlerin tıp dilinde kalıcı olmadığı fakat günümüz Türk lehçelerinde veya Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Argunşah, Mustafa (1999). Tuhfe-i Murâdî. Ankara: TDK Yayınları.
- Battal, Abdullah (1997). İbn-i Mühenna Lugatı. Ankara: TDK.
- Bayat, Ali Haydar (2003). Tıp Tarihi. İzmir: Sade Matbaa.
- Bayat, Ali Haydar (2010). Tıp Tarihi. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları. İstanbul.
- Bayat, Ali Haydar (2005). Abduülvhâb bin Yusuf ibn-i Ahmed el-Mârdâni Kittâbü’i-Müntehab fi’t-Tıbb. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- Bayat, Ali Haydar (2007). Kemâliyye. İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- Baytop, Turhan (2007). Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Ankara: TDK yayınları.
- Bedevian, K. Armenag (1936). Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Language. Kahire: Argus and Papazian Presses.
- Canpolat, Mustafa (1973). “XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede”. *Türkoloji Dergisi*. C.5. S.1.
- Canpolat, Mustafa - Zafer ÖNLER (200). Edviye-i Müfrede. Metin-Sözlük. Ankara: TDK.
- Cemiloğlu, İsmet (1994). Dede Korkut Hikâyeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme. Ankara: TDK.
- Doğan, Ahmet Turan (2015) “Kitâb-ı Tıbb-ı Hikmet’te Geçen Yabancı Tıp Terimlerine Türkçe Karşılıklar”. Ankara: *Turkish Studies*. 10/8. 903-918.
- Doğan, Şaban (2010). “Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri”. Ankara: *Turkish Studies*. 5/1. 313-373.
- Doğan, Şaban (2009). “Terceme-i Akrabâdîn’in İstılah Lugatı”. Ankara: *Turkish Studies*.
- Elbir, Zekiye Gül (2000). Gâyetü’l Beyân fi Tedbiri Bedeni’l- İnsan. Salih bin Nasrullah (Giriş - İnceleme - Metin - Dizin). Elazığ: (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
- Ercilasun, Ahmet Bican, Akkoyunlu, Ziyat (2015). Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugatî’t-Türk Giriş-Metin- Çeviri-Notlar-Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdağı, Binnur (2000). Tuhfe-i Mübârizî – Hekim Bereket (İnceleme - Metin - Sözlük). Ankara: (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi)
- Erten, Asalet (2003). Tıp Terminolojisi ve Tıp Metinleri Çevirisi. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Gaddar, Zeliha. “Süheyl ü Nevbahâr’ın Savaş Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme”. Çankırı: *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)* 3(1) 35-48.
- Güven, Meriç (2009). Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*. 26. Sayı. s. 109-141. Niğde: Güz-2009.
- Hauenschild, Ingeborg (1994). “Botanica im Divan Lugat at Turk”. *Journal of Turkology*. Volume 2. Number 1. Molnar&Kelemen Oriental Publishers. Hungary. s. 25-100.

- İlhan. Nadir (2009). Eşref b. Muhammed. Hazâ'inu's-Sacâdât (Metin-inceleme-Dizin Sözlük). Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- Kaya. Emel (2008). Muhyiddin Mehî'nin Müfid (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme-Metin Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri. 3 Cilt. Konya: (Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Kirişçiöğlü. Fatih (2014). Ercilasun. Ahmet B.; Akkoyunlu Ziyat (2014). Kâşgarlı Mahmud Divânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin- Çeviri-Notlar-Dizin Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara: CXIX+534 (537-995) Dizin ISBN 978-975-16-2837-4. *Dil Araştırmaları*. Sayı 15. 266-273 ss.
- Küçükler. Paki (1994). Yâdigâr-ı İbni Şerif (İnceleme - Metin - Dizin). Elazığ: (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. basılmamış doktora tezi).
- Küçükler. Paki (2010). "*Lügat-ı Mişkilât-i Ecza (Lârendevî Siyahı)*" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3.11.2010.
- Mütercim. Asım (2000). Burhân-ı Katı. Ankara: TDK Yayınları.
- Oturakçı. Niğar (2007). "Divânü Lugâti't Türk'teki Botanik Terimlerinin Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Görünümleri". Kazakistan-Almatı: *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Sempozyumu*.
- Önler. Zafer (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntehâb-ı Şifâ. Giriş. Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Önler. Zafer (1989). "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri". Ankara: TDAY-Belleten.
- Önler. Zafer (1999). Müntehâb-ı Şifâ II (Sözlük). İstanbul: Hacı Paşa Simurg Yayınları.
- Özcan. Hatice (2007). Kaysûnizâde Nidâi Muhammed Çelebi El-Ankaravî'nin Menâfiü'n-Nâs Adlı Eseri (57a-99b) (Metin-Dil Özellikleri-Dizin). Konya: (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özçelik. Sadettin (2001). Kitâbü'l-Mühimmât. Ankara: AKM Yayınları.
- Paçacıoğlu. Burhan (2010). *Nidai Manzum Tıp Kitabı*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Paçacıoğlu. Burhan (2014). *İlaç ve Bitki Adları Sözlüğü*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Sarı. Nil (1998). "Türk Tıp Tarihinde Hindiba Türleri. Etkileri ve Günümüz Araştırmalarına Öneriler". İstanbul: *The New History of Medicine Studies* 4.
- Steingass. F.(1977). Persian-English Dictionary. İran University Press. Routledge-Kegan Paul London. Boston. Melbourne and Henley.
- Süveren K.. Uzel. İ (1998). İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış. İstanbul: *The New History of Medicine Studies* 2.
- Şahin. Hatice (2009). "Tercüme-i Hülâsâ'nın Bir Nüshası Üzerine". Ankara: *Turkish Studies*. 4/8.108-132.
- Şüken. Ziyâ (1996). Genrîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ Farsça Türkçe Lugat C.I-II-II. İstanbul: MEB Yayınları.
- Tabib İbn-İ Şerif (2003). Yâdigâr C. I-II (hzl. Orhan Sakin-Doğan Koçer-Yahya Okutan-Mecit Yıldız). İstanbul: Merkez Efendi ve Halk Hekimliği Derneği Yayınları.

- Tarama Sözlüğü I-VIII (1963-1977). Ankara: TDK Yayınları.
- Tdk. Kâşgarlı Mahmut ve Divânü Lugâti't-Türk. 29.01.2016 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/?option=com_dlt&kategori1=divan adresinden erişildi.
- Tietze. Andreas (2002). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. C.I. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tuzlacı. Ertan (2006). Türkiye Bitkileri Sözlüğü. İstanbul: Alfa yayınları.
- Türkmen. Seyfullah (2006). “Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri.” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Uçar. İlhan. (2010). “Türkçede Eş Anlamlılık Ve Eski Anadolu Türkçesi Tıp Yazmalarında Eş Anlamli Kelime Kullanımı”. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks. Vol 2. No 1.*
- Uygur. M.. Tokat. F (2013). “Tuhfetü'l-Erîbi'n- Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb”ın Ses. Şekil ve İmlâ Özellikleri İle Söz Varlığı”. Ankara: *Turkish Studies. 8/1. S. 2605-2615.*
- Uzel. İlter (1992). Şerefeddin Sabuncuoğlu Cerrâhiyetü'l Hâniyye. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünlü. Suat (2013). Çağatay Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü. Suat (2012). Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü. Suat (2012). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Yelten. Muhammet (1993). Şirvanlı. *Mahmud Kemâliye. Giriş-İnceleme- Cümle Bilgisi-Metin-Sözlük.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.